

Uitspraakonderwijs

Een goed verstaander heeft aan een half woord genoeg

Josée Coenen

In dit artikel schetst Josée Coenen de doelen van 'uitspraakonderwijs aan anderstaligen' en geeft ze aan over welke kennis en vaardigheden een docent Nederlands als tweede taal dient te beschikken om dit onderwijs te kunnen geven. Vervolgens laat ze zien hoe het 'klank'- of 'uitspraakonderwijs' kan worden ingericht; toegelicht aan de hand van voorbeelden uit de cursus Uitgesproken Nederlands: een cursus die geheel is gericht op het leren verstaan en spreken van het Nederlands door jongere en volwassen niet-Nederlandstaligen.

Eenmaal op vakantie in Frankrijk of Spanje blijkt vaak dat een Nederlander weinig profijt heeft van de taalcursus Frans of Spaans die de winter daarvoor vlijtig is gevolgd. Hoe vaak is niet gedacht: 'Als ze nou iets langzamer zouden praten, dan zou het wel lukken' of hoe vaak was men opgelucht dat er weer onder elkaar Nederlands kon worden gepraat, want men werd wel erg moe van almaar Frans of Spaans te moeten aanhoren. Wanneer je een taal nog niet voldoende beheerst, 'overkomt' je een klankstroom waaruit je wellicht net een paar woorden kunt destilleren, maar waardoor de essentie je ontgaat. Naarmate je echter een taal beter leert verstaan, leer je 'voorspellend' te luisteren: 'het is weer kommer en...', 'het hele zaakje is de soep in...'. Je weet wat er komt ('kwel', 'gedraaid') dus kun je je even ontspannen door minder geconcentreerd te luisteren. Behalve kunnen verstaan wat er gezegd wordt, dien je ook de vreemde taal goed te kunnen spreken. Een slechte uitspraak door de buitenlander plaatst moedertaalsprekers vaak in dezelfde positie als hierboven beschreven is: men verstaat niet wat de buitenlander zegt, men moet heel geconcentreerd luisteren en haakt na enige tijd af.

De doelen

'Wil jij nog een beer?'
'Een bier? Nee, dank je. Ik drink geen bier.'
'Nee, nee. Niet bier, beer... uh peer. Wil je een peer?'

In deze dialoog leidt de uitspraak van beer in eerste instantie niet tot verwarring. De hoorder verstaat weliswaar beer, maar omdat het gesprek aan tafel gevoerd wordt, begrijpt hij dit als bier. Het misverstand (de verwarring tussen peer en beer via bier) wordt pas later beseft, als de eerste spreker begrepen heeft dat zijn woorden verkeerd verstaan zijn. Uit dit voorbeeld blijkt al, hoezeer het verstaan en het spreken van de klanken van een taal essentiële onderdelen zijn van het leren beheersen van die taal. Maar het gaat niet alleen om het uitspreken van correcte, losse klanken. Ook het juist kunnen combineren van klanken, het uitspreken van woorden met het juiste accent en van zinnen met de juiste intonatie vallen onder het leren van (het klanksysteem van) een taal. Zo staat in de uiting

'De voorZITter is te voorSCHIJN gekomen.'

(waarbij de hoofdletters de be-

klemtoonde lettergreep aangeven) het verstaan en daarmee de betekenis hevig onder druk. Door afwijkend klemtoongebruik kan een uiting volstrekt ontoegankelijk worden: de boodschap wordt eerst niet verstaan. Bovendien heeft een luisteraar slechts weinig tijd om zich op de betekenis van een zin in een hele conversatie te concentreren. Als het hele gesprek met een onjuiste klemtoon wordt gevoerd, bestaat de kans dat de luisteraar het na korte tijd niet meer kan volgen.

Een veel voorkomend misverstand dat door een verkeerde zinsintonaatie wordt opgeroepen, is wanneer een verzoek of een vraag met de intonatie van een bevel wordt gedaan.

'Ik wil een koffie.'
'Zijn de boeken er al?'

Een misverstand kan ook ontstaan, doordat de toon van een grapje niet of verkeerd gehoord en begrepen wordt, zowel van de kant van de buitenlander als van de Nederlander.

Bovenstaande voorbeelden illustreren wat in het algemeen onder 'het beheersen van het klanksysteem van een taal' valt. Dat hier meer onder valt dan de losse klanken alleen, is wel duidelijk.

De cursist

Wie Nederlands wil leren, dient minimaal de verschillende aspecten van het Nederlandse klanksysteem te leren, zoals het leren onderscheiden (verstaan) en correct uitspreken (spreken) van Nederlandse klanken, van klankcombinaties in lettergrepen en woorden en van de verschillende klemtoonpatronen in woorden en in zinnen.

De docent

Wie het klankonderwijs (verstaan en spreken) van het Nederlands verzorgt, dient dan de volgende vragen te kunnen beantwoorden:

- Wat is fonologie en fonetiek?
- Wat is interferentie?
- Hoe worden klanken gemaakt?
- Wat is het verschil tussen klanken en letters?
- Welke Nederlandse klanken zijn er?
- Welke klinkers en welke medeklinkers?

- Hoe worden Nederlandse klanken in woorden uitgesproken?
- Welk accent hebben Nederlandse woorden en zinnen?
- Met welke toon spreek je verschillende typen Nederlandse zinnen uit?

Fonetiek

Met behulp van het spraakorgaan wordt de spraak gevormd, die als geluidsgolven wordt opgevangen door het gehoororgaan van de luisteraar. Deze concrete activiteiten zijn het terrein van onderzoek van de fonetiek. Om de spraak zinvol te kunnen bestuderen deelt de fonetiek deze op in klanken (fonen). Spraak wordt zo opgevat als een opeenvolging van losse, waarneembare klanken. In de praktijk is het overigens moeilijk daadwerkelijk losse klanken te onderscheiden: in de spraak gaan zij vloeiend in elkaar over. Toch kan elke spreker moeiteloos van elk woord zeggen uit welke klanken het is opgebouwd.

Fonologie

De fonologie geeft een beschrijving van die klanken die zorgen voor een betekenisverschil (fonemen) en bestudeert de klanken in hun onderlinge verhouding (de klankstructuur). De klankstructuur is in elke taal verschillend; zo zijn in het Nederlands de p en de b fonemen, omdat er een betekenisverschil bestaat tussen peer en beer. In het standaard-Arabisch daarentegen maakt het voor de betekenis niet uit of je een woord met een p of een b uitspreekt: de p en de b zijn in deze taal dus geen fonemen, maar wel fonen. Omgekeerd zijn de huig-r en de tong-r in het Nederlands fonen - een verschillende uitspraak leidt immers niet tot een verschil in betekenis - terwijl het in het standaard-Arabisch fonemen zijn. Sprekers zijn zich vaak wel min of meer bewust van de fonemen van hun moedertaal, maar minder van de fonen. Iemand die Nederlands met een 'zachte' g spreekt kan moeiteloos een spreker met een 'harde' g verstaan en begrijpen.

Wie een vreemde taal leert, moet zich dus het fonologische systeem van die taal eigen maken, niet alleen om zo betekenisverschillen te kunnen onderkennen, maar ook om die bij de eigen uitspraak te kunnen overdragen.

Wie Nederlands als tweede taal onderwijst, dient te weten welke klanken Nederlandse fonemen zijn.

Klank en letter

Allereerst dient men zich bewust te zijn van het verschil tussen klank en letter. Klanken zijn het uitgangspunt, lettertekens zijn min of meer op afspraak vastgelegd. Vergelijk de klank [u]¹ (spreek uit 'oe'): die wordt in het Nederlands met twee letters weergegeven (oe), in het Frans ook, maar dan als (ou) en in het Turks als (u). Niet alleen is het verwarrend dat een klank met twee letters wordt weergegeven (zoals ook het geval is met de /ng/-klank [ŋ] of de /eu/-klank [ø]), ook is het verwarrend dat een letter verschillende klanken weer kan geven. Vergelijk de letter e met de bedoelde klank in: 'De vetzak zat weer te eten'. Letter e geeft dus een stomme of sjwa: de klank [ee] of de klank [e] weer.

Klanken

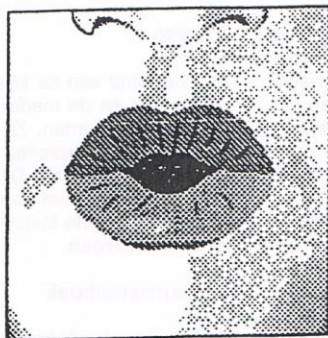
Inzicht in de manier waarop (Nederlandse) klanken gemaakt worden, maakt het makkelijker om een juiste uitspraak (aan) te leren en een foutieve uitspraak te corrigeren. Voortbouwend op de onbewuste kennis van het uitspreken van de klanken van de eigen taal worden zowel cursist als docent zich bewust wat belangrijk is bij het produceren van klanken, namelijk:

- hoe de lucht stroomt (via de neus of via de mond);
- welke stand organen als de mond, tong en stembanden aannemen;
- in welk gedeelte van het spraakorgaan de klanken gevormd worden.

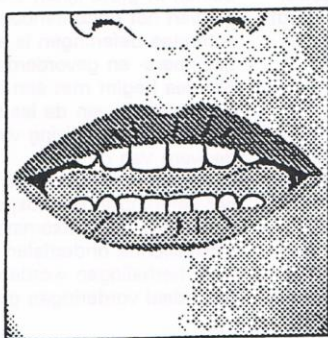
Voor al het visueel maken van een klank helpt een cursist (in Uitgesproken Nederlands staat per les een illustratie bij de Nederlandse klank, waarbij de cursist eerst wordt voorbereid op het 'lezen' van de tekening). Bovendien kunnen overeenkomsten en verschillen tussen klanken duidelijk getoond worden, zoals het al dan niet ronden van de mond.

Klankregels

Bij het uitspreken van woorden men klanken niet los, maar altijd in combinatie voor.

Figuur oo

Figuur ee

▲ *Uit: Uitgesproken Nederlands, een uitspraakcursus voor anderstaligen, docentenboek, Josée Coenen, Wolters-Noordhoff Groningen.*

Om het uitspreken te vergemakkelijken kunnen klanken zich aan elkaar aanpassen. Zo zeg je geen 'asbak', maar /azbak/. Soms voeg je een klank toe: zo zeg je niet 'individueel' maar /indievieduuveel/ en soms laat je een klank weg: zo zeg je niet 'kastje' maar /kasje/. Heel kenmerkend voor een Nederlandse uitspraak is ook het ontbreken van stemhebbende klanken aan het eind van een woord (Auslautverhärtung of verscherping). De b, d, v, z komen niet voor, maar de stemloze tegenhangers ervan wel: p, t, f, s. Zo zeg je niet 'paard' maar /paart/. Vandaar ook de uitspraak van /bloet bant/ (zie onder interferentie).

Interferentie

Wanneer iemand een andere taal leert spreken, weet hij natuurlijk wel dat die taal andere klanken, andere woorden en zeer waarschijnlijk ook een andere structuur

heeft. Maar omdat een taal leren tijd kost, hanteert de spreker in het geval dat hij (nog) niet de precieze kenmerken van die taal kent, een strategie die als volgt te omschrijven is:

Veronderstel dat de (klank)structuur van de moedertaal gelijk is aan de (klank)structuur van de te leren taal.

Dat leidt soms tot foutief taalgebruik zowel in het verstaan als in het spreken (interferentie). Zo worden Engelse klanken in 'blue band' door Nederlanders verstaan als /bleu bent/ of /bloet bant/ - het Nederlands kent onder meer geen /d/ aan het eind van een woord - en ook als zodanig uitgesproken.

Maar wie bij het leren van een andere taal uiteindelijk wel de klanken, maar niet de klankregels (zoals assimilatie) leert, zal ook dan een onmiskenbaar buitenlands accent houden.

Denk maar eens aan de Engelse televisieserie 'Alo' 'allo met duidelijk herkenbare 'Duitse' en 'Franse' Engelsen. Zo hoort een Engelsman een typisch Nederlands accent in het uitspreken van de s als z in /busdriver/: dat moet een s blijven ('busdriver').

'Klankonderwijs' en basiseducatie

Van de eerder geformuleerde doelen zijn wellicht het verstaan en spreken van de klanken van het Nederlands, en waarschijnlijk enkele klankregels (zoals assimilatie, verscherping, lettergreepopbouw) de belangrijkste leerdoelen voor de cursisten van de basiseducatie die Nederlands leren. Dit ter voorbereiding voor het verstaan en spreken in het algemeen, voor de overige lessen Nederlands en, heel belangrijk, ter voorbereiding op het leren lezen in het Nederlands.

Uitgesproken Nederlands

In Uitgesproken Nederlands heb ik de diverse onderdelen die ik hierboven kort aangestipt heb, uitgebreid beschreven en heb ik voorts vorm gegeven aan het 'klankonderwijs' van het Nederlands. Hieronder licht ik enkele lesonderdelen en oefenstof toe om te laten zien hoe in een lesopbouw op een mijns inziens verantwoorde wijze uitspraakonderwijs kan worden opgenomen.

Uitgesproken Nederlands is een uitspraakcursus Nederlands voor beginners, half-gevorderden en gevorderden. Het bestaat uit een docenten- en cursistenboek met 45 lessen en drie cassettebanden (een met authentieke radio- en televisiefragmenten en twee oefenbanden).

Uitgesproken Nederlands richt zich op het 'klankonderwijs' en is naar iedere taalmethode Nederlands te gebruiken. De thema's en de woorden in de oefeningen sluiten aan op die van verschillende taalmethoden Nederlands, zodat de cursist dubbel profiteert. Een precieze omschrijving van de tijdsduur is eigenlijk niet te geven omdat dit afhankelijk is van de doelgroep en van de frequentie van het totale lesprogramma. Per oefening is wel een tijdsindicatie gegeven. Hierdoor is het goed mogelijk om per les een onderdeel 'uitspraak' op te nemen.

Opbouw van de lessen

In de docentenhandleiding begint elke les met een beschrijving van de klank, een onderdeel (klank)ve warring, waarin zowel in algemeen zin als voor een aantal taalgroepen - Rif-Berber, Marokkaans-Arabisch Chinees, Turks, Spaans, Portugees, en Vietnamese - mogelijke moeilijkheden met die Nederlandse klank of dat verschijnsel beschreven staan, en de schrijfwijze van die klank.

De les bestaat uit lesonderdelen die de aan te leren vaardigheden in een bepaalde volgorde aanbieden:

- herkenning: het leren verstaan van een klank in een woord;
- uitspraak: het leren uitspreken van een afzonderlijke klank en een klank in een woord;
- tekst: het verstaan van klanken in woorden in zinnen in een tekst (het verstaan in groterverband);
- herhaling (herkenning en uitspraak);
- evaluatie.

Elke oefening bestaat verder uit een introductie waarin beschreven is wat de bedoeling is en wat de docent moet gaan doen, een kern waarin de precieze handeling beschreven staat, een bespreking van de oefening, de uitkomsten en de scoring.

Uitspraak

Oefening 3
Individueel/klassikaal
12 minuten

Introductie Bespreek de illustratie bij de ee-klank in het cursistenboek (blz. 49) en noem daarbij de kenmerken van de ee.

Kern 1 Neem plaats tegenover de cursist en zeg een paar keer achter elkaar langzaam en duidelijk de ee, terwijl u de kenmerken ervan aanwijst. Laat de cursist de klank vervolgens nazeggen, terwijl hij in een handspiegel kijkt. Een spiegel is bij dit soort uitspraak oefeningen onontbeerlijk.

Kern 2 U leest onderstaande klankwoorden op en laat de cursist die nazeggen. De uitspraak van de cursist wordt daarbij op de individuele cassetteband vastgelegd.

Klankwoorden:
zee steeds één
sneeuw nee heen
heet één twee
regen geen zeven
hemel mee negen

Bespreking Beluister met de cursist de band; bespreek de fouten en corrigeer deze.

Aanwijzingen voor correctie:
Wanneer de ee te veel als te klinkt, vertoont de tong te veel wulving en ligt deze te hoog in de mond. Bovendien zakt de onderkaak ten te weinig; wijz nogmaals op de positie van de tong.
Klinkt de ee te veel als e, dan is de tong te weinig gewelfd en ligt deze te laag in de mondhof. De mond moet iets minder geopend zijn.

Scoring U of de cursist vult in het cursistenboek bij het onderdeel vorderingen de score in.

A = uitspraak goed en geen correctie nodig;

15 woorden goed uitgesproken

B = uitspraak redelijk; wel correctie nodig;

12-14 woorden goed uitgesproken

C = veel correctie nodig; 0-11 woorden goed uitgesproken.

▲ *Lit: Uitgesproken Nederlands, een uitspraakcursus voor anderstaligen, docentenboek, Josée Coenen, Wolters-Noordhoff Groningen.*

Herkenning

Een les bevat twee luisteroefeningen (elk zeven minuten): de cursist hoort een aantal woorden (inhoudswoorden en functiewoorden) die de docent opleest en noteert in het cursistenboek of hij de aan te leren klank hoort ja dan nee. De inhoudswoorden zijn thematisch geordend (onder andere het weer, verkeer, staatsinrichting) en sluiten zo aan bij thema's uit Nederlandse taalmethoden.

Uitspraak

In dit onderdeel (totaal twaalf minuten) ligt de nadruk op het uitspreken van de klank en wordt de klank afzonderlijk en in zogenaamde klankwoorden aangeboden (deze staan ook op de band), gevolgd door aanwijzingen voor het corrigeren van de uitspraak.

In het cursistenboek staat een tekening bij de klank. Vooral het visueel maken (het laten zien) helpt de cursist bij het leren uitspreken van klanken.

Tekst

In het lesonderdeel 'tekst' komen de verschillende vaardigheden sa-

men. Allereerst wordt de klank van de les in woord-, zins- en tekstverband aangeboden en met verschillende spreektempo's: variërend van zeer langzaam en langzaam tot het normale gangbare tempo (zoals op de band met teksten staat).

In de gekozen teksten komt de klank van de les in een groter verband aan bod. Hierbij staat wel het verstaan voorop, het begrip wordt met deze cursus niet beoogd. Bij de thema's Weer en Verkeer wordt bijvoorbeeld gewerkt aan de hand van radio- en televisieopnamen zoals het weerbericht en de verkeersinformatie. Hoewel het begrip van de tekst niet wordt nagestreefd, went de cursist aan de context van verschillende teksten, waardoor ook weer het luisteren minder inspannend wordt.

Voor beginners zal het verschil tussen een heel langzaam opgelezen tekst door de docent en de werkelijke snelheid (op de band) een schok geven; ze zijn nog ver verwijderd van het meteen kunnen verstaan van een gesproken tekst. Dit markeert meteen het verschil in einddoel van elke les van een beginner en een gevorderde. Voor gevorderden zijn nog verwerkingsoefeningen opgenomen, zoals luisteren naar en meelesen van de tekst en het invullen van ontbrekende woorden.

Tot slot volgen nog een onderdeel herhaling (met oefenstof op de band voor het verstaan en spreken) en een evaluatie.

Toetsen

Aan het eind van de lessen met de klinkers en de medeklinkers zijn toetsen opgenomen. Ze evalueren het verstaan en spreken van de aangeleerde klanken. Dit zijn tevens de eindtoetsen voor beginners en eventuele instaptoetsen voor gevorderden.

Het cursistenboek

Het cursistenboek bestaat voornamelijk uit verwerkingsstof.

De volgorde en inhoud van de lesonderdelen van het cursistenboek komen in grote lijnen overeen met die van het docentenboek. En bij sommige oefeningen is een beginners- en gevorderden variant. Elke les begint met een illustratie van de klank van de les of met een korte beschrijving van het onderwerp van de les.

De scores van de cursist worden per oefening in de blokjes ernaast genoteerd. Alle uitkomsten van de verschillende onderdelen en eventuele herhalingen worden in het onderdeel vorderingen genoteerd.

Ook zijn er diverse evaluatieformulieren opgenomen, waarop de individuele vorderingen van de cursist, per les en per toets, bijgehouden kunnen worden.

Tot slot

Het invullen van de 'klanklessen' in de praktijk staat of valt natuurlijk met de man of vrouw die les geeft. Met Uitgesproken Neder-

Oefening 1 Geef aan welke woorden een ee-klank hebben:

ja nee	ja nee	ja nee	ja nee	ja nee	ja nee
1 ☒ ☐	6 ☐ ☐	11 ☒ ☐	16 ☐ ☐	21 ☐ ☐	26 ☐ ☐
2 ☐ ☐	7 ☐ ☐	12 ☐ ☐	17 ☐ ☐	22 ☐ ☐	27 ☐ ☐
3 ☒ ☐	8 ☐ ☐	13 ☐ ☐	18 ☐ ☐	23 ☐ ☐	28 ☐ ☐
4 ☐ ☐	9 ☐ ☐	14 ☐ ☐	19 ☐ ☐	24 ☐ ☐	29 ☐ ☐
5 ☒ ☐	10 ☐ ☐	15 ☐ ☐	20 ☐ ☐	25 ☐ ☐	30 ☐ ☐

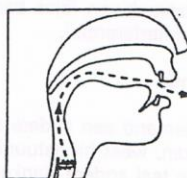
Score

ee

UITGESPROKEN NEDERLANDS - Cursistenboek

ee

▲ *Uit: Uitgesproken Nederlands, een uitspraakcursus voor anderstaligen, docentenboek, Josée Coenen, Wolters-Noordhoff Groningen.*

lands heb ik geprobeerd het
'klank'- of 'uitspraakonderwijs'
stap voor stap vorm te geven.
Hierdoor kan het een handreiking
zijn voor de nog onervaren docent
en wellicht een leidraad voor de
meer ervaren docent.

Josée Coenen (1956), is docent Neder-
lands als tweede taal aan de Hogeschool
Midden Nederland te Utrecht.

Noot:

- 1 [...] is de fonetische weergave van klan-
ken van een woord.

Literatuur:

Bibliografie:

Coenen, J., (1991), Uitgesproken Neder-
lands. Een uitspraakcursus voor an-
derstaligen. Groningen, Wolters-
Noordhoff.

